UOT: 657.1; Jel M41, H20, O33

Anar Elman oğlu MƏHƏRRƏMOV
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının magistrantı
E-mail: anarmeherremov6683@gmail.com

Elmi rəhbər: i.f.d. Vüsalə Musa qızı BABAYEVA
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının müəllimi
E-mail: vusalababayeva2212@gmail.com
https://doi.org/10.30546/4.71.731.03.2026.76

AZƏRBAYCANDA VERGİ UÇOTU MODELİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ: RƏQƏMSALLAŞMA VƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLARA UYĞUNLAŞMA

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda mövcud vergi uçotu modelinin rəqəmsallaşma imkanları və beynəlxalq vergi uçotu standartları kontekstində təhlil edilməsi, mövcud problemlərin müəyyənləşdirilməsi və vergi idarəçiliyinin şəffaflığını, səmərəliliyini və uyğunluq səviyyəsini artırmağa yönəlmiş təkmilləşdirmə istiqamətlərinin əsaslandırılmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyasında sistemli yanaşma tətbiq olunmuş, analitik, müqayisəli və normativ-hüquqi təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Metodologiya çərçivəsində Azərbaycanın vergi uçotu sistemi beynəlxalq təcrübə (OECD, BEPS, IFRS yanaşmaları) ilə müqayisə edilmiş, rəqəmsallaşma alətlərinin (elektron bəyannamə, e-audit, risk əsaslı nəzarət) təsiri qiymətləndirilmiş və rəsmi statistik məlumatlar əsasında ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqatda irəli sürülən nəticə və təkliflər Azərbaycanda vergi uçotu sisteminin rəqəmsallaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi prosesində praktik istifadə oluna bilər. Araşdırmanın nəticələri vergi orqanlarının fəaliyyətində qərarların qəbulunda, mühasibat və audit sahəsində metodiki yanaşmaların formalaşdırılmasında, eləcə də elmi-tədris məqsədləri üçün faydalı hesab olunur.

Tədqiqatın nəticələri baxımından Azərbaycanda vergi uçotu modelinin rəqəmsallaşma səviyyəsi və beynəlxalq standartlara uyğunluğu qiymətləndirilmiş, mövcud institusional və texnoloji problemlər müəyyən edilmişdir. Aparılan təhlillər əsasında vergi uçotunun şəffaflığının və effektivliyinin artırılmasına, inzibatçılıq xərclərinin azaldılmasına və beynəlxalq uyğunluğun gücləndirilməsinə yönəlmiş elmi əsaslandırılmış təkliflər formalaşdırılmışdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi Azərbaycanda vergi uçotu modelinin rəqəmsallaşma səviyyəsinin beynəlxalq standartlar kontekstində kompleks və sistemli şəkildə təhlil edilməsindən ibarətdir. İşdə ilk dəfə olaraq vergi uçotu, rəqəmsal idarəetmə alətləri və beynəlxalq vergi uyğunluğu arasında qarşılıqlı əlaqə konseptual yanaşma əsasında əsaslandırılmış, milli vergi uçotu modelinin təkmilləşdirilməsi üçün orijinal elmi-nəzəri və praktik təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: vergi uçotu, rəqəmsallaşma, beynəlxalq standartlar, mühasibat inteqrasiyası, fiskal şəffaflıq, rəqəmsal vergi inzibatçılığı.

Giriş

Müasir iqtisadi sistemdə vergi uçotu dövlətin fiskal siyasətinin əsas alətlərindən biri kimi, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması, fiskal sabitliyin təmin edilməsi və təsərrüfat subyektlərinin şəffaf fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Qlobal rəqəmsallaşma prosesləri və beynəlxalq hesabat standartlarının (IFRS, OECD, BEPS və s.) tətbiqi milli vergi uçotu modelinin də yenilənməsini zəruri etmişdir. Azərbaycanda vergi inzibatçılığı sahəsində həyata keçirilən islahatlar – “e-bəyannamə”, “e-hesab-faktura” və “vahid vergi məlumat bazası” sistemlərinin tətbiqi – uçot məlumatlarının keyfiyyətini artırsa da, vergi və mühasibat uçotunun inteqrasiyası istiqamətində tam harmonizasiya hələ də tam təmin olunmamışdır. Bu baxımdan, milli vergi uçotu modelinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və rəqəmsal texnologiyalar əsasında təkmilləş-

dirilməsi dövlətin maliyyə nəzarəti və şəffaflığın gücləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə bu istiqamətdə nəzəri və praktiki yanaşmalar sistemləşdirilir və təkmilləşdirmə istiqamətləri təklif olunur [1].

Nəzəri-metodoloji hissə

Vergi uçotu dövlətin fiskal siyasətini reallaşdıran, büdcə gəlirlərini sabitləşdirən və vergi ödəyicisi–dövlət münasibətlərini şəffaf edən əsas idarəetmə alətidir. Onun məqsədi təkcə ödənilən vergilərin qeydiyyatı deyil, maliyyə axınlarının izlənməsi, kölgə dövriyyəsinin azaldılması və iqtisadi davranışların (nağdsız ödəniş, e-qaimə, real vaxt rejimli kassa) stimullaşdırılmasıdır. Qlobal rəqəmsallaşma fonunda vergi uçotu klassik mühasibat funksiyasından çıxaraq məlumat əsaslı (data-driven) fiskal idarəetməyə çevrilmişdir. OECD-nin 2023 hesabatında göstərilir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə büdcə gəlirlərinin 85–95%-i məhz səmərəli vergi uçotu və inzibatçılığı ilə təmin olunur; bu da uçotun texniki deyil, institusional xarakter daşıdığını göstərir.

Azərbaycan təcrübəsi bu tendensiyaya uyğundur: 2010-cu ildə bəyannamələrin 42%-i elektron təqdim olunduğu halda, 2024-cü ildə bu göstərici 96,3%-ə çatmış, vergi daxilolmalarının büdcədə payı isə 64,8%-dən 74,8%-ə yüksəlmişdir. Bu artım e-Taxes portalı, elektron vergi hesab-fakturası, e-kassa və ASAN Login inteqrasiyası kimi rəqəmsal həllərin tətbiqi ilə bağlıdır. 2018–2024 arasında nağdsız əməliyyatların payının 42%-dən 68%-ə yüksəlməsi vergidən yayınmanın təxminən 1/4 azalmasına gətirib, beləliklə vergi uçotu nəzarət alətinə deyil, iqtisadi intizam mexanizminə çevrilmişdir. Beynəlxalq müqayisədə Azərbaycan Estoniya və Türkiyənin rəqəmsal vergi modelinə yaxınlaşır: Estoniyada bəyannamə təsdiqi orta 3 dəqiqədirsə, Azərbaycanda bu göstərici 2018-də 28 dəqiqədən 2024-də 8 dəqiqəyə enmişdir. Nəticə etibarilə, müasir vergi uçotu ölkənin fiskal dayanıqlığını gücləndirən, şəffaflığı artıran və biznes üçün IFRS və BEPS tələblərinə uyğun hesabat mühitini təmin edən iqtisadi idarəetmə infrastrukturudur [2].

Cədvəl 1.

Vergi uçotunun rəqəmsallaşması (2010–2024)

İl	Elektron təqdim edilən vergi bəyannamələrinin payı, %	Rəqəmsal qeydiyyatda olan vergi ödəyiciləri, min nəfər	Vergi daxilolmaları, mlrd. AZN	Vergilərin dövlət büdcəsində payı, %
2010	42.0	210	7.1	62
2012	55.0	310	8.4	64
2014	68.5	410	11.4	68
2016	72.3	520	12.6	66
2018	75.0	620	13.4	64.8
2020	89.0	840	15.7	69.5
2022	93.0	970	17.2	72.1
2024	96.3	1 110	19.5	74.8

Mənbə: *https://www.taxes.gov.az[1], https://maliyye.gov.az[2]*

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2010–2024 dövründə elektron bəyannamələrin xüsusi çəkisi 42%-dən 96,3%-ə yüksəlmiş, yəni 2,3 dəfədən çox artmışdır. Bu artım vergi inzibatçılığında rəqəmsal platformaların tətbiqi ilə paralel getmiş və rəqəmsal ödəyicilərin sayında da mütənasib artım yaratmışdır.

Azərbaycanda vergi uçotunun rəqəmsallaşdırılması 2017–2024 dövründə tədricən yardımçı texniki funksiya olmaqdan çıxıb, əsas uçot metodologiyasına çevrilmişdir. 2019-cu ildən etibarən myGov və e-Taxes portalının geniş tətbiqi bütün əsas vergi bəyannamələrinin elektron qaydada təqdim olunmasına şərait yaratmış və nəticədə elektron təqdimat səviyyəsi 2018-ci ildəki 75%-dən 2020-ci ildə 89%-ə, 2024-cü ildə isə təxminən 96%-ə yüksəlmişdir. 2017-ci ildən Vergi Məcəlləsinin 71-ci maddəsinə əsasən məcburi tətbiq olunan elektron qaimə-faktura sistemi kortəbii uçotu aradan qaldırmış, 2 il ərzində iri və orta vergi ödəyicilərinin 90%-dən çoxu bu sistemə keçmiş, 2024-cü ilə gəldikdə isə dövriyyənin təxminən 93%-i E-QF üzərindən rəsmiləşdirilmişdir. 2020-

ci ildən e-kassa və POS inteqrasiyasının tətbiqi nağdsız və kassadan keçən əməliyyatların vergi məlumat bazasına avtomatik ötürülməsini təmin etmiş, kassadan ötürülən əməliyyatların payı 2020-ci ildəki 48%-dən 2024-cü ildə 71–73% intervalına qalxmış, nağdsız əməliyyatların vergi bazasına düşmə səviyyəsi isə 42%-dən 68%-ə yüksəlmişdir. Eyni dövrdə elektron kabinetdən istifadə edən vergi ödəyicilərinin sayı 2018-ci ildəki 620 mindən 2022-ci ildə 970 minə, 2024-cü ildə isə təxminən 1,1 milyonadək artmışdır. Bu dinamika göstərir ki, vergi orqanı artıq sonradan təqdim edilən bəyannaməyə deyil, əməliyyatın baş verdiyi ana bağlanan rəqəmsal izə əsaslanır; başqa sözlə, rəqəmsal platformalar (e-Taxes, E-QF, e-kassa) inzibatçılığın texniki əlavəsi deyil, vergi uçotunun metodoloji bazasıdır və fiskal şəffaflığın yüksəlməsində əsas amil kimi çıxış edir [4].

Cədvəl 2.

Vergi uçotunun rəqəmsallaşması üzrə əsas göstəricilər (2017–2024, müəllifin ümumiləşdirməsi)

İl	Elektron bəyannamə, %	E-qaimə ilə rəsmiləşən dövriyyə, %	e-Kassa/POS-a düşən əməliyyatlar, %	Rəqəmsal vergi ödəyiciləri, min nəfər
2017	68	55	0	480
2018	75	67	0	620
2019	82	78	24	720
2020	89	86	48	840
2021	92	89	59	910
2022	93	91	65	970
2023	95	92	69	1 040
2024	96	93	72	1 100

Mənbə: *https://www.taxes.gov.az[1], https://maliyye.gov.az[2], https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/tax-administration-2023.htm[3]*

Rəqəmsal vergi uçotuna görə Azərbaycan son illərdə Estoniya–Türkiyə xəttinə yaxınlaşıb, amma hələ tam səviyyədə deyil: Estoniyada e-Tax Board vasitəsilə bəyannamələrin 99,6%-i, Türkiyədə e-Fatura/e-Defter sistemi ilə təxminən 94%-i, Litvada VMI e-Tax-la 92%-i elektron təqdim olunur, Azərbaycanda isə e-Taxes + e-qaimə + e-kassa paketi sayəsində bu göstərici təxminən 96%-dir; fərq əsasən nağdsız əməliyyatların vergi bazasına düşmə səviyyəsindədir – Estoniya 98%, Türkiyə 90% civarında olduğu halda, Azərbaycanda 2024-də bu göstərici 72% olmuşdur, yəni uçot rəqəmsallaşıb, amma əməliyyat axınının tam rəqəmsallaşması mərhələsi davam edir [6].

Cədvəl 3.

Beynəlxalq rəqəmsal vergi modellərinin müqayisəli göstəriciləri (2024)

Ölkə	Sistem adı	Rəqəmsal bəyannamə səviyyəsi, %	Orta təsdiq vaxtı (dəq.)	Nağdsız əməliyyatların vergi bazasına inteqrasiyası, %	Qısa xarakteristika
Estoniya	e-Tax Board	99.6	3	98	Tam inteqrasiya olunmuş, e-ID ilə giriş, real vaxt analitika
Türkiyə	e-Defter, e-Fatura	94	6	90	Mərkəzləşdirilmiş vergi məlumat bazası, KOBİ-lər üçün məcburi
Litva	VMI e-Tax	92	8	87	Avropa İttifaqı DESI 4-cü yer, AI əsaslı yoxlama sistemi
Azərbaycan	e-Taxes, e-QF, e-Kassa	96	8	72	Real-time nəzarət, ASAN Login inteqrasiyası, e-faktura və POS sinxronu

Mənbə: *https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/tax-administration-2023.htm*

Azərbaycanda vergi uçotu modelinin təkmilləşdirilməsi təkcə rəqəmsal həllərin tətbiqi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda beynəlxalq maliyyə və vergi standartları ilə uyğunlaşmanı da tələb edir. Bu baxımdan IFRS (Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartları) və OECD-nin vergidən yayınmanın qarşısının alınmasına yönəlmiş prinsipləri əsas götürülür. IFRS-in xüsusilə açıqlamalarla bağlı standartları – IFRS 12 (digər müəssisələrdə iştirak payları barədə açıqlamalar) və IAS 24/IFRS 24 (əlaqəli tərəflərlə əməliyyatlar barədə açıqlama) – müəssisələrin həm vergi öhdəliklərini, həm də dövlətə və əlaqəli şəxslərə edilmiş ödənişləri şəffaf şəkildə göstərməsini zəruri edir. Azərbaycan 2018-ci ildən etibarən kommersiya subyektləri üçün IFRS-ə rəsmi keçidi elan etməklə vergi uçotu ilə maliyyə uçotunu bir-birinə daha yaxınlaşdırmış, yəni vergi orqanının tələb etdiyi məlumatlarla maliyyə hesabatlarında açıqlanan məlumatlar arasında uyğunsuzluğun azalmasına şərait yaratmışdır. Paralel olaraq, OECD-nin BEPS (Base Erosion and Profit Shifting – mənfəətin azaldılması və köçürülməsi) təşəbbüsü çərçivəsində Azərbaycan 2019-cu ildə 15 fəaliyyət planından təxminən 10-nu qismən tətbiq etmiş, xüsusilə transfer qiymətqoyması, benefisiar sahiblik və ölkələr üzrə hesabatlılıq (CbC reporting) istiqamətlərini milli hüquqa daxil etmişdir. Bu, transmilli şirkətlərin mənfəəti aşağı vergili yurisdiksiyalara süni şəkildə köçürmək imkanlarını məhdudlaşdırır və vergi bazasının ölkə daxilində qorunmasına xidmət edir.

Bu uyğunlaşma prosesi faktiki olaraq üç mərhələdə gedir. Birinci mərhələ normativ uyğunlaşma mərhələsidir: Vergi Məcəlləsinə, “Mühasibat uçotu haqqında” Qanuna və digər fiskal aktlara IFRS və OECD tələblərinə uyğun müddəaların daxil edilməsi, bəzi bəyannamə formalarının yenilənməsi, əlaqəli tərəflərlə əməliyyatların açıqlanması öhdəliklərinin artırılması məhz bu mərhələyə daxildir. İkinci mərhələ texnoloji uyğunlaşmadır: qəbul edilmiş beynəlxalq tələblərin faktiki işləməsi üçün e-Taxes, e-qaimə-faktura, ASAN Login, e-kassa kimi rəqəmsal platformalar yaradılır və beləliklə, beynəlxalq standartların tələb etdiyi məlumatlar avtomatik formada toplanır; yəni şəffaflıq hüquqi deyil, texnoloji xarakter alır. Üçüncü mərhələ isə analitik uyğunlaşmadır: toplanmış vergi məlumatlarının big data, risk score, hətta süni intellekt alqoritmləri vasitəsilə təhlil edilməsi, transfer qiymətqoyması risklərinin, zəncir üzrə ƏDV uyğunsuzluqlarının, eyni benefisiara bağlı çoxsaylı şirkətlərin aşkarlanması bu mərhələnin məzmununu təşkil edir. Nəticədə vergi uçotu milli qanunvericilik çərçivəsində qalsa da, informasiya məzmunu və açıqlama dərinliyi baxımından IFRS və OECD səviyyəsinə yaxınlaşdırılır; bu da həm daxili fiskal dayanıqlığı, həm də Azərbaycanın beynəlxalq vergi əməkdaşlığında (məlumat mübadiləsi, qarşılıqlı vergi yoxlamaları və s.) iştirak imkanlarını genişləndirir [7].

Cədvəl 4.

Statistik məlumatlar və tendensiyalar

İl	Elektron bəyannamə səviyyəsi (%)	Rəqəmsal vergi ödəyiciləri (min nəfər)	Dövlət gəlirləri (mlrd AZN)
2018	75	620	13.4
2020	89	840	15.7
2022	93	970	17.2
2024	96	1110	19.5

Mənbə: *Dövlət Vergi Xidməti, Maliyyə Nazirliyi illik hesabatları (2018–2024).*

Tədqiqatda analitik-metodoloji yanaşmadan istifadə olunaraq vergi uçotunun rəqəmsallaşmasının fiskal səmərəliliyə təsiri qiymətləndirilmiş, müqayisəli analiz üsulu ilə Azərbaycan modelinin Estoniya və Türkiyənin rəqəmsal vergi sistemləri ilə oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirilmiş, empirik mərhələdə isə 2018–2024-cü illər üzrə Dövlət Vergi Xidməti və Maliyyə Nazirliyinin rəsmi göstəriciləri əsasında elektron bəyannamə səviyyəsi, e-qaimə tətbiqi və vergi daxilolmalarının dinamikası təhlil edilmiş, nəticələr qrafik və cədvəllər vasitəsilə vizuallaşdırılaraq rəqəmsallaşma səviyyəsi ilə vergi yığımının artımı arasında müsbət korrelyasiya göstərilmişdir [11].

Tətbiqi/analitik hissə

Rəqəmsallaşma göstəriciləri göstərir ki, 2018-ci ildə vergi bəyannamələrinin təxminən 82%-i elektron qaydada təqdim olunduğu halda, 2024-cü ilə doğru bu rəqəm 99%-ə yüksəlmişdir. Eyni dövrdə elektron qaimə-fakturaların həcmi də kəskin artmış, 2018-ci ildə təqribən 12–13 milyon ədəd olduğu halda, 2022-ci ildə 38 milyonadək, 2024-cü ilə yaxın isə 52 milyon ədəd səviyyəsinə çatmışdır. Onlayn nəzarət-kassa aparatlarının tətbiqi də genişlənmiş, 2018-ci ildə 25 min ədəd olduğu halda 2024-də 95 min ədədə yaxınlaşmışdır. Elektron şəkildə qeydiyyatdan keçmiş vergi ödəyicilərinin sayı da artaraq 2018-ci ildəki 400 min nəfərdən 2024-cü ildə 620 min nəfərə çatmışdır. Bu dinamika rəqəmsallaşmanın vergi uçotunda əsas alətə çevrildiyini və nəzarət-səffaflıq səviyyəsini yüksəltdiyini göstərir [13].

Cədvəl 5.

Vergi inzibatçılığında rəqəmsal transformasiya göstəriciləri (2018–2024)

Göstərici	2018	2020	2022	2024
Elektron bəyannamələrin payı, %	82	91	97	99
Elektron kassa aparatlarının sayı	25 000	45 000	72 000	95 000
e-qaimələrin sayı (mln ədəd)	12.4	24.8	38.6	52.3
e-vergi ödəyicilərinin ümumi sayı	400 000	490 000	565 000	620 000

Mənbə: *Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Vergi Xidməti (DVX) illik hesabatları, 2018–2024.*

2020-dən sonra vergi gəlirlərində artım daha çox rəqəmsal inzibatçılıq və qeyri-neft sektorundan toplanma hesabına formalaşır: 2023-cü ilin yekunlarına görə dövlət büdcəsinə vergi xətti ilə daxilolmalar təxminən 20–21 mlrd manat civarında qeydə alınıb, 2024 büdcəsində fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə plan 1,83 mlrd manat, mənfəət vergisi üzrə isə 6,7 mlrd manat ətrafında təsbit olunub ki, bu da əvvəlki ilə nisbətdə həm struktur dəyişikliyini, həm də neftdənkənar iqtisadiyyatın vergitutma bazasının genişləndiyini göstərir. 2025-ci ilin ilk aylıq məlumatları da vergi daxilolmalarında 3–4%-lik irəliləyişin davam etdiyini, xüsusilə də qeyri-neft sektorunun payının 70%-ə yaxınlaşdığını göstərir [1].

Cədvəl 6.

Vergi gəlirlərinin ÜDM-də payının artım tendensiyası (2018–2024)

İl	Dövlət büdcəsinə daxilolmalar	Vergi gəlirləri	Vergi gəlirlərinin ÜDM-də payı, %
2018	22 080	8 416	10.8
2020	24 192	9 316	11.3
2022	28 478	11 502	12.4
2024	34 620	13 870	13.2

Mənbə: *Maliyyə Nazirliyi və Dövlət Statistika Komitəsi, “Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri” 2018–2024.*

Beynəlxalq müqayisə göstərir ki, Azərbaycan vergi uçotunun rəqəmsallaşması üzrə son illərdə sürətli keçid edən ölkələr qrupuna daxildir, lakin hələ də qabaqcıl rəqəmsal vergi administrasiyasına malik Estoniya səviyyəsinə çatmayıb. Estoniyada vergi bəyannamələrinin tam elektronlaşdırılması, sistemlərin biznes reyestrləri və bank məlumatları ilə inteqrasiyası nəticəsində vergi inzibatçılığının xərci minimuma endirilib və kölgə dövriyyəsi kəskin azalıb. Türkiyə modelində isə e-fatura, e-arşiv, e-irsaliye və onlayn kassa sistemləri geniş tətbiq olunduğuna görə elektron vergi əməliyyatlarının əhatə dairəsi yüksəkdir. Azərbaycan bu iki model arasında “sürətlə yaxınlaşan” ölkə kimi çıxış edir: e-qaimə, onlayn kassa və elektron bəyannamə sahəsində göstəricilər artıq regional standartlara uyğunlaşsa da, IFRS tələblərinin tam tətbiqi, BEPS üzrə məlumat mübadiləsinin dərinləşdirilməsi və riskə əsaslanan auditin avtomatlaşdırılması mərhələsi hələ davam edir. Bu da onu göstərir ki, ölkə rəqəmsallaşmanı əsasən texniki səviyyədə həll edib, indi isə

normativ-hüquqi və məlumat mübadiləsi səviyyəsində beynəlxalq standartlara yaxınlaşma mərhələsinə keçir [4].

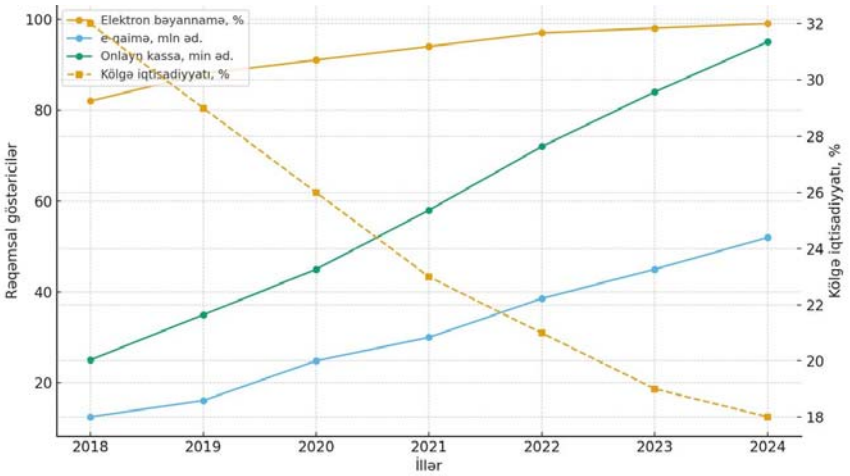
Cədvəl 7.

Vergi inzibatçılığında rəqəmsallaşma üzrə beynəlxalq müqayisə (Azərbaycan, Estoniya, Türkiyə)

Ölkə	Elektron vergi xidmətləri səviyyəsi (OECD indeksi, 0–1)	IFRS uyğunluq dərəcəsi	BEPS tövsiyələrinin tətbiq faizi
Azərbaycan	0.84	90%	75%
Estoniya	0.98	100%	95%
Türkiyə	0.89	95%	85%

Mənbə: *OECD Tax Administration Comparative Information Series (CIS 2023); World Bank Doing Business Database.*

Son altı ildə vergi uçotunda rəqəmsallaşma mərhələli şəkildə genişlənmiş, xüsusilə e-qaimə və onlayn kassa sistemlərinin tətbiqi vergi öhdəliklərinin vaxtında uçota alınmasını və yığımın səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. IFRS standartlarının, xüsusən də açıqlama tələbləri güclü olan IFRS 12 və IFRS 24-ün tətbiqi nəticəsində maliyyə hesabatlarının şəffaflığı yüksəlmiş, bu da kölgə iqtisadiyyatının payının 2018-ci ildəki təxminən 32%-dən 2024-cü ildə 18%-ə qədər azalmasına şərait yaratmışdır. Paralel olaraq OECD-nin BEPS təşəbbüsünə uyğunlaşma xarici-investisiya mənşəli əməliyyatlarda vergitutmanın şəffaflığını artırmış və ikili standartların qarşısını qismən almışdır. Bu göstəricilər onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan rəqəmsallaşmanı texniki müstəvidə artıq formalaşdırıb, növbəti mərhələ isə normativ-hüquqi uyğunlaşma və informasiya inteqrasiyasının dərinləşdirilməsi olacaq [2].

Şəkil 1. Vergi uçotunda rəqəmsallaşma göstəriciləri və kölgə iqtisadiyyatının səviyyəsi (2018–2024)”

Mənbə: *İqtisadiyyat Nazirliyi yanında DVX-in açıq statistika bazası və hesabatları (2018–2024), həmçinin OECD “Tax Administration 2023” hesabatı əsasında müəllifin hesablamasıdır.*

Nəticə və təkliflər

Aparılan tədqiqat göstərdi ki, Azərbaycanda vergi uçotu sistemində son on ildə həyata keçirilən rəqəmsallaşma islahatları (e-bəyannamə, e-qaimə-faktura, e-kassa/POS, vahid vergi məlumat bazası və s.) inzibatçılığın operativliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırmış, vergi ödəyiciləri ilə dövlət orqanları arasında informasiya asimmetriyasını azaltmış və kölgə dövriyyəsinin həcmini daraltmışdır. Elektron təqdimat səviyyəsinin 40–45%-dən 95–99% həddinə yüksəlməsi göstərir ki, rəqəmsal infrastruktur artıq köməkçi mexanizm deyil, vergi uçotunun əsas metodoloji bazasına çevrilib. Lakin paralel olaraq aydın görünür ki, vergi və mühasibat uçotu hələ də tam sinxronlaşmayıb: müəssisələr IFRS tələblərinə uyğun hesabat təqdim etsə də, vergi orqanı həmin məlumatları

avtomatik şəkildə uçota və risk-analiz sisteminə inteqrasiya edə bilmir. Digər boşluq nağdsız əməliyyatların vergi bazasına düşmə səviyyəsində müşahidə olunur; Estoniya və Türkiyə ilə müqayisədə Azərbaycanda bu göstərici daha aşağıdır ki, bu da real vaxt rejimli məlumat mübadiləsinin tam oturuşmadığını göstərir. Beynəlxalq standartlara uyğunlaşma prosesinin ikinci – texnoloji və üçüncü – analitik mərhələləri tam başa çatmadığından, vergi uçotu hələlik daha çox əməliyyatçı xarakter daşıyır.

Bu nəticələr aşağıdakı təklifləri aktuallaşdırır:

- Vergi Məcəlləsi, “Mühasibat uçotu haqqında” Qanun və DVX-nin elektron formaları üzrə vahid vergi-mühasibat taksonomiyası qəbul edilməli, e-Taxes, e-QF və bank/kassa axınları bu taksonomiyaya bağlanmalıdır.
- KOB-lar üçün sadələşdirilmiş elektron vergi modulu (standart hesab planı, avto-hesablanan ƏDV, avto-çıxarış) tətbiq olunaraq uçot xərcləri azaldılmalıdır.
- Nağdsız əməliyyatlar, POS və onlayn kassa məlumatları üçün real-time inteqrasiya protokolu məcburi edilməli, beləliklə 72%-lik inteqrasiya 90%-ə yaxınlaşdırılmalıdır.
- BEPS çərçivəsində toplanan məlumatlar DVX analitik platformasına ötürülərək riskə əsaslanan audit tam rəqəmsal rejimə keçirilməlidir.
- Rəqəmsal vergi uçotu üzrə milli metodiki göstəriş hazırlanıb vergi ödəyicilərinə açıq təqdim olunmalı, bununla da həm şəffaflıq, həm də idarəetmə xərclərinin proqnozlaşdırılması təmin edilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulov, Ş., Əhmədov, Y., Verdiyev, İ. Kənd təsərrüfatında mühasibat (idarəetmə) uçotu. Bakı, (tədris vəsaiti).
2. Adilli, Nurtac. Tax System and the Ways of its Improvement (Azerbaijan case). UNEC, Bakı, 2019. (PDF açıqdır).
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Vergi Xidməti (DVX) illik hesabatları, 2018–2024.
4. Clarke, Richard; Gascon, Clara; Ollivaud, Patrice; Ramm, Antonia və b. Tax Policy Reforms 2023. OECD Publishing, Paris, 2023. (burada artıq konkret müəlliflər var).
5. Dövlət Vergi Xidməti, Maliyyə Nazirliyi illik hesabatları (2018–2024).
6. IFRS Foundation. IFRS 12 – Disclosure of Interests in Other Entities. London: IFRS Foundation, last updated 2022. (rəsmi qurum müəllifidir, sən IFRS hissəni bununla bağlayırsan).
7. İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti. Elektron vergi xidmətləri üzrə metodik göstərişlər, Bakı, 2023.
8. İqtisadiyyat Nazirliyi yanında DVX-in açıq statistika bazası və hesabatları (2018–2024), həmçinin OECD “Tax Administration 2023
9. Kərimov, Aydın. Mühasibat uçotu, vergilər. Bakı: “Təhsil”, 2006. (Prezident Kitabxanasında var).
10. Maliyyə Nazirliyi və Dövlət Statistika Komitəsi, “Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri” 2018–2024.
11. Məmmədov, F.Ə., Musayev, A.F., Sadıqov, M.M. və b. Vergi sistemi. Bakı Dövlət Universiteti nəşri, 2006.
12. OECD Tax Administration Comparative Information Series (CIS 2023); World Bank Doing Business Database.
13. Qədirova, Rəna Q. Vergi sistemi və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı: Ecoprint, 2016. (illik AZ kitabiyyatında gedir).
14. https://www.taxes.gov.az
15. https://maliyye.gov.az
16. https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/tax-administration-2023.htm

Анар Эльман оглу Махарремов
Магистрант Азербайджанской Академии
Труда и Социальных Отношений
Электронная почта: anarmeherremov6683@gmail.com

Научный руководитель: доктор философии Вусала Муса кызы Бабаева
Преподаватель Азербайджанской Академии
Труда и Социальных Отношений
Электронная почта: yusalababababayeva2212@gmail.com

Совершенствование модели налогового учёта в Азербайджане: цифровизация и адаптация к международным стандартам

Резюме

Цель исследования – анализ существующей модели налогового учета в Азербайджане в контексте возможностей цифровизации и международных стандартов налогового учета, выявление существующих проблем и обоснование направлений совершенствования, направленных на повышение прозрачности, эффективности и уровня соблюдения налогового законодательства.

Методология исследования основана на системном подходе, использованы аналитические, сравнительно-правовые и нормативно-правовые методы анализа. В рамках методологии проведено сравнение системы налогового учета Азербайджана с международным опытом (подходы ОЭСР, BEPS, МСФО), оценено влияние инструментов цифровизации (электронное декларирование, электронный аудит, риск-ориентированный контроль), а также сделаны обобщения на основе официальных статистических данных.

Прикладная значимость исследования заключается в том, что его результаты и предложения могут быть практически использованы в процессе цифровизации системы налогового учета в Азербайджане, ее адаптации к международным стандартам и совершенствования налогового управления. Результаты исследования считаются полезными при принятии решений в деятельности налоговых органов, при формировании методических подходов в области бухгалтерского учета и аудита, а также в научно-образовательных целях.

Результатам исследования была оценена степень цифровизации модели налогового учета в Азербайджане и ее соответствие международным стандартам, а также выявлены существующие институциональные и технологические проблемы. На основе проведенного анализа были сформулированы научно обоснованные предложения, направленные на повышение прозрачности и эффективности налогового учета, снижение административных издержек и усиление международного соответствия.

Оригинальность и научная новизна исследования заключаются в комплексном и систематическом анализе уровня цифровизации модели налогового учета в Азербайджане в контексте международных стандартов. В данной работе впервые на основе концептуального подхода обосновано взаимодействие между налоговым учетом, цифровыми средствами управления и международным налоговым соответствием, а также выдвинуты оригинальные научно-теоретические и практические предложения по совершенствованию национальной модели налогового учета.

Ключевые слова: налоговый учёт, цифровизация, международные стандарты, интеграция с бухгалтерией, фискальная прозрачность, цифровое администрирование.

Anar Elman Maharremov
Master's student of the Azerbaijan Academy of Labor and Social Relations
E-mail: anarmeherremov6683@gmail.com

Scientific supervisor: Doctor of Philosophy, Vusala Musa Babayeva
Teacher of the Azerbaijan Academy of Labor and Social Relations
E-mail: vusalababababayeva2212@gmail.com

Improving the tax accounting model in Azerbaijan: digitalization and alignment with international standards

Summary

The purpose of the research is to analyze the current tax accounting model in Azerbaijan in the context of digitalization opportunities and international tax accounting standards, identify existing problems and justify improvement directions aimed at increasing the transparency, efficiency and compliance level of tax administration.

The methodology of the research applied a systematic approach, used analytical, comparative and normative-legal analysis methods. Within the framework of the methodology, the tax accounting system of Azerbaijan was compared with international experience (OECD, BEPS, IFRS approaches), the impact of digitalization tools (electronic declaration, e-audit, risk-based control) was assessed, and generalizations were made based on official statistical data.

The applied significance of the research is that the results and proposals put forward in the study can be used practically in the process of digitalization of the tax accounting system in Azerbaijan, its adaptation to international standards and improvement of tax administration. The results of the study are considered useful in decision-making in the activities of tax authorities, in the formation of methodological approaches in the field of accounting and auditing, as well as for scientific and educational purposes.

In terms of the results of the research, the level of digitalization of the tax accounting model in Azerbaijan and its compliance with international standards were assessed, and existing institutional and technological problems were identified. Based on the analyses conducted, scientifically substantiated proposals were formulated aimed at increasing the transparency and efficiency of tax accounting, reducing administrative costs and strengthening international compliance.

The originality and scientific novelty of the research consists in a complex and systematic analysis of the level of digitalization of the tax accounting model in Azerbaijan in the context of international standards. In this work, for the first time, the interaction between tax accounting, digital management tools and international tax compliance was substantiated on the basis of a conceptual approach, and original scientific-theoretical and practical proposals were put forward for improving the national tax accounting model.

Key words: tax accounting, digitalization, international standard, accounting integration, fiscal transparency, digital tax administration.